

GERÉB LÁSZLÓ

Budapest humora

Jankó János és Mühlbeck Károly egykori rajzaival

GYERMEKKORUNK kedves olvasmányai voltak Sebők Zsigmond könyvei Mackó bácsi utazásairól. Mennyi tréfás baklövést követett el a dirmegő-dörmögő utas budapesti utazásai folyamán. Mert a Millennium korának ez a falusi mackója legszívesebben Budapestre utazott. Nagy sóhajtásokkal és lelkes felkiáltásokkal álmélkodott hazánk gyönyörű fővárosán — ahogyan ő mondta, — az ifjú Budapesten.

Mi, Millennium utáni nemzedék már nemigen méltányoltuk ezt a lelkesedést, kivált azt nem értettük, hogy Budapest miért *ifjú*. Amikor azután láttuk a huszas, harmincas évek rohamos fejlődését, némi halvány fogalmunk támadt arról, hogy milyen lehetett az iram a kiegyezés és a Millennium között. Elemista korunkban azonban nem értettük a dolgot. Hiszen tanultuk, hogy Budapest helyén már a keltáknak, a rómaiaknak voltak városaik. Létezett a honfoglaláskor, virágzott a középkor folyamán... Mégis ifjú. Elpusztította tatár, feldúlta török, rommá tették ostromok. Örökifjú város, mert mindig hmvából újult meg, mint a fönix-madár. Vajha most is úgy lenne...

A legnagyobb megifjodás talán mégis az volt, amikor a török kivonulása után felcseperedett két német városkából egységes magyar nagyváros lett. Ezért nevezték Mackó úr és idősebb kortársai a régi Pestet — ifjú Pestnek.

Örvendetes tény volt ez, melyet mindenkor vidám zajjal kísérték a pesti humoristák. A régi viharos századok nem termeltek ki magyar fővárosi humort. A 18. században Pestbuda újból Magyarország fővárosa lett, föllendült, viszonyai állandósultak: ettől fogva itt is mutatkozni kezd a helyi érdekű humor — ujságokban, könyvekben, sőt egyideig saját helyi vicclapjában. Csakhogy németül. És kevés eredetiséggel. Ösztövért német szellemi termékek sovány importja volt ez.

Pedig eléggé humoros tény volt, hogy a magyar főváros német város. Ezt a humoros körülményt tűzte tollára: Gvadányi József, amikor Budára utaztatta falusi nótáriusát. (1789.) A peleskei jegyzőt már a magyar pre-romantika lelkesítette és azt várta, hogy a fővárosban a magyarság fénypontját fogja látni: zsinóros, kardos, varkocsos szittyákat. Ugyancsak beleakaszódik az idegen nyelvekbe, idegen szokásokba, erkölcsökbe és szinte belebetegszik a csalódásba.

A mult század első harmadában megújuló reformkorszak nemcsak a fellendülő gazdasági élet és a forgalomnak, de a magyar irodalomnak is központjává teszi meg Buda-Pestet. A vidéki magyarság mind

nagyobb számmal költözik fel a fővárosba és a helybeli németiség is magyarosodik. A világirodalomban új, izgalmas téma a nagyváros: a magyar közönség a magyar »nagyvárosról« akar olvasni. Megszületnek a pesti tárgyú regények, novellák és megszületik a buda-pesti magyar humor.

A magyar humoros novella megteremtője, Kisfaludy Károly még csak azért viszi fel Tollagi Jónását a fővárosba, hogy a falusi ifjat szembeállítsa az idegen várossal és az így keletkezett humoros helyzeteket hol az egyik, hol a másik fél terhére aknázza ki.

De a 30-as évek végétől kezdve a magyar humor már nem látogatóba jön fel Pestre: otthon van benne. Gyökere kettős. A magyar város lakó természetesen átveszi német polgár-elődei életmódját s az azonos életformák közt annak humorát is átveszi, továbbképezi. Másrészt még hosszú ideig nem mentesül a peleskei nótárius szellemétől: a városi magyar jövevény falusi hagyományaiban, erkölcsiben gyökeresve, idegen, kritikus szemmel nézi a »sógorék« városát.

Ez a két szempont összeolvadva teszi az ifjú régi Pest humorát harcos természetűvé. A régi Pesten a magyar város lakó honfoglalásához a humorista adja a kísérőzenét. Harcol városa fejlődéséért, a város magyarosodásáért, és egyben a reformkorszak szellemének megfelelően harcol a magyarság polgárosodásáért.

A negyvenes évektől kezdve harcolnak a pesti magyar humoristák mindhárom irányban.

Az »Életképek« előkelő hetilap volt — utoljára Jókai és Petőfi szerkesztették. Állandó humoros rovata volt: »Mi hír Budán?« Ebben volt a heti társadalmi és művészeti események beszámolója is. 1848-ban, az újévi számban a szilveszteri ólomöntésről beszél. »Az egyik öntésnél szavaló színész alakja képződött, de fej nélkül. Ez az elmúlt évben leégett német színházat jelképezi. Újból öntetvén, gyökértelen fa lett belőle: ez azt jelenti, hogy az újjáépülő német színháznak Pesten nem lesz gyökere«. (Amint tudjuk, a pesti német színház annyiszor égett le, amíg végül anyagilag is végkép »leégett«. Soha tűzvészeket nem kísért nagyobb öröm, mint a pesti német színházak sorozatos leégését. Kivesző emberfajta volt csak, amely megsiratta: az én nagymamámat is odafűzték legszebb ifjúkori élményei!) Az »Életképek« így folytatja: »A hetedik kép semmihez sem hasonlított úgy, mint a János-hegyhez, melynek tetejébe zászló helyett egy makrapipa volt tűzve. Ez a budai hegyek magyarosítását jelképezi. Másodszor egy sarkantyús csizma lett belőle; szép; ez azt jelenti, hogy most már a t.

polgárságon van a magyarosodás sora». A Mi hír Budán? rovat farsangkor felsorolja a jogászbált, kaszinóbált, kereskedőbált stb., majd kifejti, hogy Kínában az etikette még fejlettebb. Ott farsangkor még többféle bál van: csengetyűcsinálóbál, kertészbál, veszekedéscsinálóbál, tizedrangú mandarinok bálja stb. Elmondja, hogy melyik kínai bálon milyen nyelven beszélnek. A társadalmi és nyelvi megoszlást ostorozta ez a kis szatira.

GYAKRAN KARIKATÚRÁK, tréfás rajzok is voltak az »Életképek«-ben. A képekhez szöveg is íródott. Méltán híre vergődtek Gál Józsefnek, a Peleskei nótárius c. bohózat szerzőjének humoros képmagyarázatai a negyvenes években. Ezek a régi Pest humorának legkedvesebb emlékei. A polgárosodásért és a rendiség ellen küzd, amikor falusiakat hoz fel Pestre. Pl. a földesurat, aki nejével és két gyermekével látogat fel a fővárosba és elhatározza, hogy egyúttal Pozsonyba is elhajózik. Még pedig az újdonságszámba menő gőzhajón. Igen ám, de a hajó korán indul. Az uraság ráüzen legényével a hajóra — akárcsak falujában a kompra, — hogy várjon egy órát, ő később jön. A hajó nem vár, a nemzetes úréklóhalálában rohan ki a Dunaparra — de a hajó már elindult. Mi telhetett a haragvó földesúrtól? Fölképel egy ott röhögő csavargót. De a csavargó se rest: visszaüti. Az úr fenyegetőzik: meglakol, mert nemes embert ütött meg. A csavargó azonban előhúzza szurtos inge alól az armálisát. Erre nemesünk megnyugszik, mert nemes kéztől kapta a nyaklevest.

Küzd a földbirtokot megkötő ósiség ellen, de egyben óva inti a gazdasági életben járatlan falusi magyart a városi elemek veszélyes versenyétlő. »Financiális gyakorlat« című karcolatában az ifjú Láposi Eleket apja gyakorlati tapasztalatok szerzése céljából küldi fel Pestre. Az ifjú hamar nyakára hágott pénzének. »De — írja Gaál — barátai hamar megvigasztalták csüggedő lelkét, biztosítva őt, amennyiben apja vagyonából élő embernek fia Pesten nem maradhat pénzsűkében, számos derék lakói lévén a városnak, kik nem hagyják egy híres családnak fiát is pénzzavarban kínlódni, hanem segítik azt, mint nagy Hunyadinkat az oláhok a Rigómezőn s az ős iránti tiszteletből azon vannak, hogy ne szenvedjen a magyar nemes hosszú ideig pénzsűkében, hanem ha veszni kell, vesszen egyszerre mindenestül, mint ősapáink a Sajónál vagy Mohácsnál«. A fiatal Láposi fölvesz tehát ezer forint kölcsönt egy pénzhajhásztól olyképen, hogy kétszáz forintot pénzben kap, a többit áruban: egy csomó teknősbéka fogpiszkálót, egy kijátszott, ócska kremonai hegedűt, két klarinétot és három új trombitát, tizenkét pár gumielasztikum sárcipőt, sarkantyúkat, szalmakalapot, székeket, kovakövet, borecetet, üres hordót stb. Láposi a szerződést eleinte nem akarja aláírni, de a hajhász kijelenti, hogy a sok lomra vevőt tud, ha a vételár felét ő kapja provizióképen. A kölcsön tehát létrejön, az ügynök a lomot állítólag 200 forintért eladta, átad belőle százat, az egész ügylet után ötszáz forint kamatot köt ki s így kap Láposi Elek első financiális gyakorlata alkalmával 1500 forintos kötelezvény ellenében 300 forintot.

A VÁROS ÁLLAPGTAIT gúnyolja és haladásért izgat »Átszállítási multság« című rajzában. Télen folszedik a hajóhidat és ilyenkor csak órákig tartó bajlódással lehet bárkán egyik partról a másikra menni. Pedig a pestiek átkívánkoznak rác-ürmöst inni, amit svábok készítenek bornak nevezett ecetből és rothadt szőlőből. Az átszállítást goromba hajósok végzik, kik a Rácvárosban, a Gellérthegy oldalában laknak vagy a Ferencvárosban, ahol homokon kívül házakat is lehet látni. A hajósok a borralalót nem adó utasokkal úgy gorombáskodnak, mint ha állandóan Moritz Saphirnak »Humorist« című lapját olvasnák. Gaál József tréfás bibliai hangon írta ezeket a tárcákat, mintha tudat alatt megérezte volna, hogy ezzel is stílszerűen festi alá egy honfoglalás kezdeti küzdelmeit.

»A szél Pesten« című képmagyarázataiból idézünk néhány mondatot: »Szép vagy te, ó, Pest! ifjú városa az ó Magyarországnak és gazdag is volnál, te, ha mind arany volna, ami fénylik... Mikor eljönnek a zúgó északi szélnek napjai és a tetőkről pattogva hullnak a cserepek... akkor tetőpontját éri a te lakóidnak boldogsága. Akkor istenekké válnak a te lakóid, mert felhők között lakoznak és járnak fellegekben, mint

szellemei a kardok csatájában elesett hősöknek . . . csakhogy ezek pornak tüdőrontó felhői. A szél nem tiszteli a hölgyeket, mert látjátok, miként zilálja fel öltözetét ama szép hölgynek és kifordítja ernyőjét, hogy majd kiszúrja szemét a szemközt jövő férfinak. Mintha bizony a pesti hölgyek a férfiaknak szemét ki szokták szűrni! Nem tiszteli a szalonok szőnyegtaposó fiát, majd földhöz vágja, hogy szemébe se nézhet ama hölgynek és kalapját az utánajövőnek hátához csapja. Nem tiszteli a törvényt, mert ím megfosztja kalpagjától a kardosan járó jurátust s kifordítja annak ernyőjét, jeléül, hogy érettebb korban ő is kifordítandja a törvényeket. Nem tiszteli a kormányt, mert meg akarja fosztani csákójától annak emberét, a városi hajdút, ékeset sárga és veres zsinórral és hatalmasat a nép felett mogyorófacálcával, miként hatalmas olmosbotokkal nemes lakói a sokrét kanyargó Szamosnak». A humoros írás végezetül az utcai por szorgalmatos söprésére inti az ifjú Pest lakosait.

Új és évtizedekig kimeríthetetlen témakört pendít meg Gaál »Az elázott paradicsom« című rajzában. Lássunk belőle egy kis, keneteshangú szemelvényt: »És tudjátok ti, fiai az embereknek, miképen ki vagytok zárva minden időkre a paradicsomnak kertjéből és laknotok kell Pesten és Budán és hol keresitek orcáitok verejtékében a mindennapi kenyeret, fűszerezve porral, amit Pesten levegőnek neveznek és nyelitek a port szűk falaitok között, jeléül, hogy porból vagytok és porrá lesztek . . . És hogy emlékezének Édennek kertjére, ahol a lég tiszta levegő vala és kívánczónak lelkeik az elveszett paradicsom után... És midőn vannak forróságos nyárnapjai, mint hajdan kiköltözött Izráel népe Egyiptomból, kívándorolunk mi is a Svábhegyre, mert a budapesti magyarnak paradicsoma a Svábhegye. . . És menének azért sokan közülük és vivének magukkal asszonyokat, mert asszony veszté el a paradicsomot, az tudja tehát legjobban meglelni. . . És átmenvén a hídon, fordultak Tabánnak és mentek keresztül a Krisztinavárosra. És menének onnan a Leopold mezőre, a Szép Juhásznéhoz és Zugligetbe és Makk Máriához és más helyekre és sokan menének a Svábhegyre, melynek édes a levegője, mint tiszták és édesek valának szavai a gyönyörű Eszternek, midőn rávette királyi férjét, hogy akasztassa fel népének ellenségét magas akasztófára s hol megnőnek a fák mint cédrusok Libanon oldalán, ha ki nem vágatják azokat a város vénei még fiatal korukban . . . Melegítenek krajcáros kolbászkákat és kávé cikóriából és keményítő vízből, melyet tejnek gondolnak . . . Alszanak, de nem jön el a Teremtő kivenni oldalbordájukat, mert elég volt neki egyszer asszonyt teremteni . . .« Mindezt az idillikus időtöltést az író szörnyű záporosó, szélvihar ábrázolásával fejezi be, mely náthát okoz, cipők és ruhák elázását, valamint párisi kalapok tönkremenését, »melyek Karcagnak soroksári gyárában készítették és a Váci-utcában drága pénzen vásároltattak«.

MINDEBBŐL nemcsak azt látjuk, hogy a fővárosi por és a hamisított élelmiszerek nem korunk találmányai, de azt is, hogy a budai hegyvidék már akkor is frekventált kirándulóhelye volt a fővárosiaknak. Kirándulni? Valóban tréfaság, érthetetlen divathóbort lehetett a város falai közt alig megmelegedett magyarnak. Jót kacag ezen Nagy Ignác is, a Hölgyfutár szerkesztője, akinek Torzképek c. kötete 1844-ben jelent meg. »Mulatság a zöldben« címmel írja meg, hogyan vonulnak ki a pestiek, ki hintón, ki batáron, ki lóháton, ki meg családotul gyalogosan a zöldbe. A csizmadiamester élete párjával megy; elől az inas

cipel hatalmas kulacsot, hátul a szolgáló elemózsiás kosarat. Mert nagy felkészültség kellett hajdan a zöldbe menéshez. (Még az én anyám is — ha sikerült néha kirándulásra csalnunk — nagyanyámtól tanult zöldbeli praxissal spirituszfőzőt és tányérokat varázsolt elő cókmojkából a pázsitra.) Nagy Ignác összes kirándulóit egyetlen bérház lakóiból vonultatja fel. Mert hát a bérház — ez is újdonsült csemege volt a városivá lett magyarnak. Egy föld alatt több egymástól független család lakik benne, kiknek despotája a háziúr. Ez hallatlanul izgatta a mult század első felének íróit. Még Jósika Miklós is regényt írt a pesti bérházról. Felért a lovagvárak romantikájával. Nagy Ignác is »Háziurak« című novellájában felvonultatja Pest obskurus eredetű háziurait, akik fedezik, de közben nyúzzák alvilági lakóikat, nedves lakást adnak ki, folyton emelik a bért. Mennyi baj van a mellék-helyiségekkel, különféle szolgáltatásokkal, házmesterrel, lépcsőházvilágítással, tatarozással! Minderről a sok szenzációs újdonságról sokat lehetett írni, komolyan is, humorizálva is. Szerencsére ma már lakó és háziúr közt lassan elsímulnak a nézeteltérések — amilyen mértékben a háziurak eltűnnek a porondról. De mikor nem lesz már baj lakó és házmester között? Mert hiába lett a házmesterből házfelügyelő, félek, hogy az intézmény a régi marad mindaddig, amíg valahogyan szintén nem jut a háziurak sorsára.

Már a negyvenes években is élt a Szervita-, Kristóf-, Szent György-tér, a Dorottya-, Kígyó-, Nagyhíd-, Gyapjú-, Király- és főleg a Váci-utca, ahol Nagy Ignác alakjai járnak az »Esti séta« és a »Családi ünnep« című tárcáiban. Tipikus utcai alak volt már akkor is az aszfaltbetyár — de akkor még a regényes hangzású »kalandvadász« névre hallgatott. A betyár u. i. akkor még létező pusztai foglalkozás volt, az aszfaltot pedig még nem igen találták fel Pesten. Nagy Ignác vadásza a Belvárosban hajszolta a kalandot. A német színház előtt ácsorogott legújabb párisi divat szerint, liszteszsák szabású kabátban. Úzóbe vesz egy hölgyet, útját keresztbejövő kocsik, kapun

kihozott vasrudak, szembejövő ismerősök hátráltatják, végül mégis utóléri a hölgyet. Az mosolyogva visszatekint — de ráncaiban ezer Ámor is kényelmesen elférne. Vadászkunk megszalad, de csakhamar megszólít egy tisztas öltözetű lánykát, aki mindjárt azzal kezdi: beszéljen a papával. A kalandvadász most egy boltban teszi a szépet egy szép elárusítónőnek. Ez azonban történetesen a kalmár neje. A kereskedő történetesen pálcával lép ki irodájából, mire hősünk ijedtében megvásárol egy negyven forintos kendőt. Mit csináljon a női kendővel? Végre este ráterítheti egy színházból jövő szép nő vállára és felkíséri a lakásába. De a hamis pesti asszony kiszól az ajtón férjéért, hogy bemutassa a kedves gavallért, aki volt szíves őt hazakísérni. A férj és nyomában két legény késekkel lépnek be. Vadászkunk rémülten rohan el, mert nem tudja, hogy mézszárosékhoz tévedt: nem is volt ártó szándékuk.

Frankenburg Adolf is akkor humorizált lapos és cikornyás stílusban. 1848, majd Világos jó időre elnyomja a humort, csak a provizórium idején kezd újra mozgolódni, Tóth Kálmán élclapjában, a Bolond Miskában és később a többi élclapban.

Ekkoriban írta ma már teljesen humortalanul ható humoreszkjeit Lauka Gusztáv, aki Bernáth Gazsi szerint »olyan bolondja volt a Wagner-muzsikának, hogy amikor ez az okleveles hallszervbakó maga dirigálta nálunk valamelyik bombardmanját, nekivadult lelkesedésében hátamögötti szomszédjának jegygyűrűjét rugdosta le a kezéről«. A felvirágzó reklámszédelgésről is volt Bernáth Gazsinak szava; elmesélték, hogy ide most egy amerikait várnak, aki hamis tyúkszemeket készít és rak be, melyek ugyanúgy fájnak, mint a valódi tyúkszemek. — A föllendülő várost Pálffy Albert is büszkeséggel vegyes derüvel szemléli már abban az időben, amikor az ifjú Pestet ifjú Budapestnek hívták. Rákosi Viktor — Sipulusz néven — ekkoriban keresi fel a visszamaradt budai kispolgárokat, hivatalnokokat, a nagyváros kisémbereit és tárja elének tréfás típusait, mint pl. a Lánchíd—Pálffy-tér vonalon közlekedő csavargózós kapitányát, aki ifjúkorában hosszabb járatokon parancsnokolt:

Óbuda—Budafok között. Családi körben ringó testtartással jár, dörgő hangon vén tengeri medvét játszik, viharokról, hajótörésekről mesél.

A PESTBŐL BUDAPESTTÉ EMELKEDŐ főváros legműségesebb humoristája azonban Porzó volt (Ágai Adolf). 1842-ben került fel Pestre, 1908-ban jelentek meg az évtizedek folyamán felgyülemlett karcolatai, emlékezései a városról, kötetbe gyűjtve: »Utazás Pestről Budapestre« címen. Novellái közt is akad pesti rajz bőven. Anekdotázó stílusban eleveníti fel a változó és letűnő régi utcákat, tereket, piacokat, házakat, kávéházakat, színházakat, mulatókat. Megismertet a régi pesti írókkal, jellegzetes utcai, kávéházi alakokkal, piaci kofákkal, a rendőrrel stb. A három város egyesülésekor, újévre, 1873-ban írta »Budapest ezer év múlva« című tárcáját. Mint a múlt század hasonló utópiáira, Ágaira is hamar rácaffolt az idő. A város ugyan még nem nyúlik Vácig, Fehérvárig és szerencsére még az öt millió lakost sem érte el, sőt, egy időre most bizonyára vissza is fejlődik, de az 1873-as ábrándból sok, minden megvalósult, egy és más kompromittálódott is már azóta. Van önálló magyar Nemzeti Bankunk, pénzverdénk, idegenforgalmunk, repülőjárat, lift, zenélőtömb (rádió). A fűszerek sem fogják már többé fenségnek szólítani a szakácsnőket — hála a késve, de még idejében érkező demokráciának.

Ágainál olvasunk egy száz év előtti tragédiáról, melyet a Nemzeti Színház mutatott be. A darabnak sehogysem akart vége szakadni. A színháznak akkor saját gáztartálya volt, ebből folyt a gáz a színpad és a nézőtér lámpáiba. Az V. felvonás alatt a rendező észrevette, hogy baj van a gázzal. Szól a színészeknek: Fejezzétek be gyorsan, mert elfogy a gáz és sötétben marad a színház! — A darabnak rettenetes tömegvérengzéssel, szerelmi tragédiával kellett volna végződnie. De a rendező szavaira Szentpétery, aki az apaszerepeket játszotta, megváltoztatta kegyetlen nézeteit, besietett a színpadra, egymás karjába tolta a szerelmeseket és így kiáltott: »Mindent feledve, legyetek boldogok!«

A függöny lehullt.

